

Türk Basınına Göre II. Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'un İaşesi ve Sosyal Yardımlar*

Hasret İpek İlçin**

ORCID-ID: 0000-0001-6266-2606

Öz

II. Dünya Savaşı sırasında savaşa katılan devletlerin ekonomik durumu hayati bir önem arz etmekteydi. Zira güçlü ekonomilerin yönetebildiği XX. yüzyıl savaşları, beraberinde büyük sorunlar da getirmekteydi. I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı'nda da en güçlü ekonomiler bile sarsılmıştı. Bu sebepten ortaya çıkan iâşe meselesi, halledilmesi gereken ilk sorunlardandı. Hükümet sorunu çözmek için çiftçinin elindeki hububat ve baklagillere bedelini ödeyerek el koyma kararı almış ve savaşın ilerleyen süreçlerinde uygulamayı bir hayli genişleterek el konulan mahsul miktarlarını arttırmıştı. Ancak ödenen ücretlerin piyasa fiyatının altında olması, çiftçiyi memnun etmemiş ve daha çok kazanmak hırsıyla çiftçi, ürünlerini karaborsadan satışa başlamıştı. Bu şekilde yapılan satışlar, ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını arttırırken özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde ciddi iâşe sıkıntıları yarattı. Hükümet, fiyat artışlarını önlemek için çeşitli tedbirlere başvurmuş olsa da başarılı olamamış ve 1942-1943 yıllarında karaborsa, ihtikâr gibi kavramlar ülkenin gündemini oldukça meşgul etmişti. Dönemin gazeteleri incelendiğinde, hemen her gün bahsi geçen konularla ilgili haberlerin manşet sayfalarında yer aldığı görülmektedir. Bu çalışma, özellikle II. Dünya Savaşı ile birlikte başlayan iâşe sorununa karşı alınan tedbirler, kurulan teşkilâtlar ve bu teşkilâtların İstanbul halkına yaptığı yardımları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Hayat Pahalılığı, İaşe, Yardım, II. Dünya Savaşı

Gönderme Tarihi: 25/09/2018

Kabul Tarihi:20/10/2018

*Bu makale II. Dünya Savaşı Sırasında İstanbul'da Hayat Pahalılığı Ve İhtikâr Sorunları adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: hasretepek02@gmail.com.

According To The Turkish Press Social Aids And The Subsistence Of Istanbul During The World War II.

Abstract

During the World War II. the economic situation of the governments was crucially important. The XX. century wars were controlled by the strong economy even led to big problems. The most powerful economies were even schocked in World War II as in World War I. The issue of subsistence that emerged was on of the first problems to be solved. To this end, the government took the decision to seize the grain and legumes at the farmer's expense and increased the amount of crops seized by expanding this practice considerably during the course of the war. However, the fact that the fees paid were below the market price, farmers were not satisfied and farmers started to sell their products in black market with ambition to make money. The sales made in his way incresed the price of the necessities and created serious problems especially in big cities such as İstanbul. Although the government had applied various measures to prevent price increase, it could not be succeeded and in the years 1942-1943 the concepts of the black market, the profiteering etc. occupied the agenda of the country. When the daily newspapers are examined, it appears that the daily news about these topics seen on the headlines almost every day. This study, examines particularly measures taken against the issue of the subsistence problem that started with the World War II, the established organizations and the aids of these organizations to the people of İstanbul.

Keywords: İstanbul, Cost Of Living, Subsistence, Aid, World War II.

Received Date: 25/09/2018

Accepted Date: 20/10/2018

Продовольствие и социальная помощь в Истанбуле в период Второй мировой войны

Резюме

Экономическое состояние стран, вступивших во Вторую мировую войну, носило в исследуемом периоде истории жизненно важное значение. Помимо войн, которые управлялись развитыми мировыми экономиками, XX век принес также и большие трудности. Как и во время Первой мировой войны, так и во Второй мировой войне даже самые сильные экономики мира пошатнулись. В связи с этим вышедшая на первый план проблема продовольствия должна была быть решена в числе первых. С этой целью правительство выкупало у крестьян все запасы злаковых и бобовых культур, расширяло данную практику во время военных лет, тем самым увеличивая объем конфискованной продукции. Однако, стоимость, которую она платила, была ниже рыночной, что вызывало недовольство у производителя. Желание приобрести больше прибыли вынудило крестьян выставить свою продукцию на черном рынке. Подобный способ продажи привел к повышению цен на товары первой необходимости, что в таких крупных городах, как Стамбул, вызвало серьезные трудности с продовольствием. Государство предпринимало различные меры для предотвращения роста цен, но все попытки были безуспешны. Так, в 1942-1943 годах в оборот вошли такие понятия, как черный рынок и спекуляция. При изучении печати того времени видно, что почти каждый день передовица была занята новостями подобного рода. Данная статья рассказывает о продовольственных проблемах, начавшихся в период Второй мировой войны, о мероприятиях, предпринятых с целью их разрешения, созданных организациях и помощи, которую они оказывали жителям Стамбула.

Ключевые слова: Стамбул, продовольствие, помощь, Вторая мировая война.

Получено: 25/09/2018

Принято: 20/10/2018

Giriş

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, dış politikasını bütün baskılara rağmen savaştan kaçınmak üzerine inşa etti. Türkiye, her ne kadar savaş dışında kalmayı başarsa da mevcut ekonomik kaynaklarının çok önemli bir kısmını askeri savunmaya harcamak zorunda kaldı. Bu durum ise ülkede ekonomik anlamda kalkınma hızını neredeyse durma noktasına getirdi.¹ Ülke ithalâtı, savaşın yarattığı güvensizlik ortamında gerilemeye başlarken, ticaret yollarının kapalı ya da kullanılmayacak durumda olması ihracatın da yapılmasını engellemekteydi. Dış Ticaret Dairesi Başkanı'nın belirttiğine göre; ülkeye mal getiren bazı vapurlardan, aylarca haber alınamamakta ve hatta bazı vapurlar ülkeye ulaşamamaktaydı. Örneğin; Karadeniz'de, Kaynak Dere isimli bir motor ülke kara sularında ve Cide isimli bir küçük vapur da Bulgar kara sularında torpillenerek batırılmıştı.²

Öte taraftan üretici nüfusun silahaltına alınması üretimi önemli oranda düşürürken, buna paralel olarak da iâşe sıkıntısının doğmasına sebep oldu. Zira temel tüketim maddeleri içinde hayati bir öneme sahip olan ekmeğe bile karneye bağlandı. Bu şekilde savaş yıllarında ortaya çıkan darlık ortamı, hükümeti çeşitli tedbirler almaya sevk edecekti. Ancak yaşanan enflasyon ve ihtikâr faaliyetleri alınan önlemlerin yetersiz kalmasına sebep olacaktı. Piyasaların bu şekilde alt üst olmasıyla beraber halk, aç kalma korkusu yaşayarak daha savaşın ilk günlerinde her çeşit mala hücum etmeye başladı. Bu durum bazı kimselerin evlerine gıda stoku yapmasına neden oldu.³

Refik Saydam Hükümeti, Ocak 1940'ta çıkardığı Milli Korunma Kanunu ile sıkı fiyat kontrolleri yapıp tarım ürünlerine el koyarak sorunu çözmek istedi. Şükrü Saraçoğlu ise, piyasadaki mallar üzerindeki sıkı denetimlerin ya kaldırılması ya da gevşetilmesi taraftarıydı. Bu amaçla ilk olarak, hububatın % 25'inden fazlasının piyasa fiyatlarından satışı serbest bırakıldı. Diğer gıda maddelerinde de, fiyat denetimleri gevşetilerek piyasanın rahatlaması amaçlanmıştı. Ancak bu politika, beklenenin tam aksine fiyatların alabildiğine yükselmesine neden olmuştu. Öyle ki, 1942-1943 yılları savaş zamanının en yüksek enflasyonuna sahip bir dönemi oluşturmuştu.⁴

¹ Metin Ayıışığı, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikâr Meselesi", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 234.

² İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Cilt 57, No. 12, Kânun-u Evvel/Aralık 1941, s. 386.

³ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 81-82; Meral Balcı, "Varlık Vergisi ve Uygulamalarının Demokrat Parti'nin Seçim Çalışmalarında Kullanılması", The Journal Of Academic Social Science Studies, Sayı 63, 2017, s. 375.

⁴ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 50, 2013, s. 283; Ayıışığı, a.g.m., s. 254.

Bu durumdan, belki de en çok etkilenen tarım sektörüydü. Savaş başladığı zaman ekonomi politikaları genellikle şehirlerin iaşesine yönelikti. Ancak başta buğday ve hayvan mahsulleri olmak üzere bütün zirai ürünlerde fiyat dengesizliği bulunmaktaydı. Örneğin buğdaya tespit edilen fiyat 5 kuruştı ve bu da üreticiye bir refah ve zirai alanda bir sermaye sağlayamayacaktı. Tarım sektöründe yaşanan bu sorunlar, doğrudan üretimi etkileyecek ve bu durum özellikle büyük şehirlerin iaşesini sağlamayı zorlaştıracaktı.⁵

Savaşın ilk yıllarında, buğday miktarının az olması, ana besin maddelerinin bile kısıtlanmasını zorunlu kıldı. Hükümet, bu sorunları halletmek için, Milli Korunma Kanunu'nun 14. maddesi gereğince mahsullere el koyma kararı aldı. Aynı uygulamayı 1942 yılında da gerçekleştirdi.⁶

Alınan bu tedbirlerin, fiyat artışlarının önüne geçtiğini söyleyemeyiz. Çünkü tedbirler, iktisadi anlamda büyümeyi ve gelişmeyi gerçekleştirmekten çok mal darlığını azaltmak, fiyat artışlarını durdurmak, ihtikâr vakalarının önüne geçmek için uygulanıyordu bu da fiyatların alabildiğine yükselmesine ne olmuştu. Örneğin, sebzelerde 1938 yılı, 100 sayısı birim alınmak üzere fiyat artışı 1942'de 424,9'a ulaşmıştı. 1943'te ise bu sayı 894,5'e çıkmıştı. Hayvansal besin maddelerinde, aynı istatistik eğriyi izlemişti. İstanbul'da, 1941'den 1944'e gelindiği zaman koyun eti fiyatı, 136 kuruş artarak 182 kuruş bulmuştu.⁷

Ticaretin en yoğun olduğu İstanbul'da, benzin fiyatları sürekli bir artış eğilimi göstermiş, böylece iç ve dış ticaret, nakil vasıtaları bakımından olumsuz yönde etkilenmişti. Sevkiyatta yaşanan sorunlar, ülke içinde ihtiyaç maddelerinin mevcudunu azaltarak hem fiyatların artmasına hem de mal darlığının yaşanmasına neden olmuştu. Diğer taraftan ordunun ihtiyaçlarını İstanbul'dan temin etmeye çalışması, mahalli ihtiyaçların karşılanmasını zora soktuğu gibi fiyatların artışına da sebep olmaktaydı.⁸

Fiyatların sürekli artması sadece savaş ortamından kaynaklanmamaktaydı. Bir de tüccar eliyle fiyatlar suni olarak arttırılmaktaydı. Yani tüccar, haksız kazanç elde etmek adına ihtikâr yapıyordu.⁹

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 210; Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 56.

⁶ BCA, 30.18.1.2.95.48.20; BCA, 30.18.1.2.99.81.14.

⁷ Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Çev. Mehmet Ali Kayabağ-Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 76-79; Ayışığı, a.g.m., s. 252.

⁸ BCA, 30.10.00.25.141.10; Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 54.

⁹ Nusret Köymen, "Pahalılık ve İhtikârın Sebep ve Âmilleri nelerdir?", Ticari Birlik Mecmuası, Sayı 12, 15 Ağustos 1942, s. 14.

Piyasaların her geçen gün bu şekilde içinden çıkılmaz bir hâl alması, geçinmekte güçlük yaşayan bir kesimi huzursuz etmeye başlamıştı. Zira bu süreçte yoksul halk, ortaya çıkan savaş zenginlerine karşı tepki göstermeye başlamış ve doğal olarak mevcut hükümet eleştirilmeye başlanmıştı. Vehbi Koç hatıratında; yapılan bu gibi faaliyetlerde fatura verilmediğini ve devletin çok büyük zarar ettiğini ifade ediyordu. Ancak Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesine göre fatura vermek zorunluydu. Zira ihtikâr kontrolleri verilen faturalar üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Muhtekir olarak adlandırılan bu insanlar, bir kesimin yoksulluk çektiği sırada anormal derece para harcıyorlardı. Böylece savaş ortamı, ahlâki değerleri de bozarak kendi sosyal görüntüsünü oluşturmuştu. İhtikâr vaziyeti öyle bir hâl almıştı ki, sadece büyük şehirlerde değil, Anadolu'da bile memur ve orta sınıf halk çok zor durumda kalmıştı.¹⁰

1. İstanbul'un İaşesi ve Kurulan Teşkilâtlar

Savaş yıllarında İstanbul gibi büyük bir şehrin iaşesi önem arz etmekteydi. Zira nüfusu kalabalık olan İstanbul, aynı zamanda en önemli tüketim merkeziydi. Dönemin İstanbul Valisi Lütfü Kırdar, ihtikâr vakalarının da çok sık görülmesiyle birlikte çeşitli tedbirler almak zorunda kalırken aynı zamanda İstanbul'un iaşesini belli bir düzene de sokmak zorundaydı. Tüm bu sebeplerden ötürü savaş yıllarında İstanbul'da alınan kimi tedbirler, diğer şehirlerden farklılık arz etmekteydi.¹¹

1.1. Fiyat Murakabe Komisyonu ve İstanbul'daki Faaliyetleri

26 Ocak 1940'ta ilân edilen Milli Korunma Kanunu'nun 3780 Sayılı ilk metninin 31. maddesiyle hükümete, lüzum gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, cinslerini ve çeşitlerini tespit edebilme yetkisi verilmişti. Ayrıca 32. maddesiyle de; eşya fiyatlarının geçerli bir sebep olmadan yükseltilmesi, mevcut malın satışa sunulmaması, var olan malın kalmadı beyanıyla saklanması, fazla fiyatla satmak maksadıyla malın stoklanması, geçerli bir sebep olmadan malın gümrükten çekilmemesi, lüzumundan fazla mal satın alınması, üretici ya da tüketici aleyhine fiyat birliği yapmak ya da yaptırmak, bir malı tüketiciye arz etmeden önce zincirleme ihtikâr maksadıyla çeşitli ticaret erbabı arasında muamele yapmak, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu maksatlardan herhangi birini kullanıp suni olarak

¹⁰ BCA, 03.10.00.8.50.3; Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1983, s. 61; Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 38; Muharrem Selçuk Özkan-Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 9, 2009, s. 323.

¹¹Şinasi Sönmez, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 47, 2011, s. 620.

fiyat yükseltilmesi yasaklanmıştı. Buna göre; Ankara, İstanbul ve İzmir’de birer Fiyat Murakabe Komisyonu teşkil edilecekti.¹²

Komisyon’un başlıca şu görevleri bulunmaktaydı;

1) Ticaret Bakanlığı’nca belirlenecek maddelerin, toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek.

2) Fiyatları kontrol altında tutmak. Bu görevi, kurulan Fiyat Murakabe Büroları aracılığıyla gerçekleştiren komisyon, zaman zaman ticaret erbabı kimseleri komisyona davet ederek toplantılar yapmış ve artan fiyatlar hakkında tüccarları dinlemişti.

3) Tespit edilmiş fiyatlara uymayan veya Milli Korunma Kanunu’nun 32. ve 35. maddelerine muhalefetten dolayı yapılan adli soruşturmanın herhangi bir safhasında, mahkemelerce sorulacak hususlar hakkında bilirkişi sıfatıyla görüş beyan etmekti.¹³

İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu, yaptığı ilk toplantıda azami fiyatlar üzerinde durmuş ve tüccara bırakılacak kâr oranını en fazla % 10 olarak belirlemişti. Her malın toptan ve perakende fiyatlarının belirleneceğini ifade eden komisyon, bu fiyatlardan fazlaya mal satanların cezalandırılacağını duyurmuştu. Bu toplantı sonrasında Manifaturacılar Birliği, Ticaret Müdürlüğü’nde bir toplantı yaparak % 10 kâr oranının düşük olduğunu beyan edip, oranın % 15’e çıkarılmasını talep ettilerse de talepleri karşılık bulmamıştı. Komisyon, bu şekilde bütün eşya fiyatlarını tespit edene kadar toplantılarına devam edecekti. Ayrıca komisyon, toptan ve perakende satışlarda 10 Haziran 1940’taki fiyatların esas alınmasını kabul etmişti.¹⁴

Fiyat tespit işlerinin yelpazesi oldukça genişti. Zira İstanbul piyasası öyle bir hâl almıştı ki, fiyatı artmayan eşya ya da gıda kalmamıştı. Örneğin; ayakkabı fiyatlarında yaşanan artışlar üzerine halk, yeni ayakkabı alamayarak eski ayakkabılarını tamir ettirme eğilimi göstermekteydi. Bu şekilde tamirat işleri çoğalınca, tamirciler de kösele vb. malzemeleri pahalı tedarik ettiklerini ileri sürerek tamir ücretlerini yükseltmişlerdi. Bu yüzden tamir ücretlerine azami fiyat uygulaması yapılmıştı.¹⁵

Savaşın başlamasıyla fiyatlarda yaşanan ani yükseliş, bütün fiyatların tespit edilmesini imkânsız kılmaktaydı. Bu sebepten komisyon, en çok pahalılaştan maddelerin fiyatlarını tespitle işe başlasa da başarılı olduğu söylenemez. Çünkü komisyonun emrinde, piyasa ile geniş bir surette irtibat temin eden bir teşkilât mevcut değildi. Diğer taraftan illerde kurulan bu

¹² T.C. Resmi Gazete, Sayı 4530, 8 Haziran 1940, s. 14058; Cumhuriyet, 9 Haziran 1940, s. 2; Akşam, 10 Haziran 1940, s. 5; Hazım Atıf Kuyucak, “Fiat Murakabesi”, İktisadi Yürüyüş, Cilt 2, Sayı 13, 15 Haziran 1940, s. 3-27.

¹³ İffet Halim Oruz-Sırrı Yırcalı, Türkiye’de Fiat Murakabesi Mevzuat ve Tatbikat, Numune Matbaası, İstanbul, 1944, s. 294-296.

¹⁴ Tan, 11 Haziran 1940, s. 2; Akşam, 12 Haziran 1940, s. 3; Tan 13 Haziran 1940, s. 2.

¹⁵ Tasvir-i Efkâr, 14 Temmuz 1941, s. 1.

komisyonların, fiyat tespit etmeleri birçok sıkıntıya da neden olmuştu. Zira şehirden şehire fiyatlar değişkenlik gösteriyordu. Buna verilebilecek en güzel örnek beyaz peynir meselesidir. İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu, beyaz peynirin fiyatını kiloda 40 kuruş olarak tespit etmişti fakat İzmit'te beyaz peynirin kilosu 55 kuruştur. Bu durum doğal olarak tüccarın, mali ucuz yerden alıp pahalı yerde satmasına yol açmıştı. Böylece de İstanbul'un peynir stokları sürekli azalma göstermişti.¹⁶

Yaşanan bir başka sıkıntı ise tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Komisyon, fiyat tespiti ve fiyat yüksekliği hakkında zaman zaman tüccarlarla toplantı yaparak görüşmekteydi. Her ne kadar tüccarlarla yapılan toplantılarda ortak kararlar alınsa da tüccarların bu kararlara çoğunlukla uymadığı da anlaşılmaktadır. Özellikle peynir, zeytinyağı gibi maddeler komisyonun fiyat tespitinden sonra satılmamış, hatta bazen piyasadan tamamen yok olmuştu.¹⁷

İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu'nun aldığı kararlara, savaş boyunca muhtekirler tarafından bir direniş gösterildiğini söylemek mümkündür. Çeşitli hilelere başvuran bu kimseler, alınan tedbirleri işlevsizleştirebilmekteydiler. Bu hilelerden bir kaçına değinmemiz yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, muhtekirlerin zincirleme ihtikâr yapmalarıydı. Yani kâr haddinden faydalanmak için bir malı, kendi aralarında sürekli satışı tabi tutmaktaydılar. Böylelikle malın fiyatı sürekli yükseliş göstermekteydi. Malın fiyatını arttırmak için başvurdukları diğer bir hile ise üretim bölgelerine telgraf çekerek, piyasaya malın sürülmesini engellemektir. Böylece arz talebi karşılamıyor ve fiyatlar yükseliyordu.¹⁸

Bir başka sıkıntı ise komisyonda çalışan kontrol memurlarının işlerini hakkıyla yapmamalarından kaynaklanıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı aylık çalışma raporundan anlaşıldığı üzere, İstanbul'da bulunan depolar doluydu ve depolarda bulunan malların ne olduğu bilinmemekteydi. Raporda vurgulanan en önemli detay ise bu depolardaki malların, İstanbul'daki mal kıtlığını önemli derecede çözeceğiydi. Öte taraftan dönemin İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, Fiyat Murakabe Komisyonlarını ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Komisyonları devşirme bir teşkilât olarak nitelendiren Ökte, komisyonlarda basit bir yevmiye maddesini yazamayan, bir maliyet hesabı çıkaramayan ehliyetsiz kimselerin varlığına işaret etmektedir.¹⁹

Komisyonlar, tüm bu sebeplerden dolayı sürekli yenilenmiş ve fiyat murakabe kursları da açılarak çalışanlar eğitilmiştir. Kursu katılanlar en az

¹⁶ Hüseyin Avni, "İhtikârla Mücadele Niçin Müsbet Netice Vermedi?", Tan, 24 Son Kânun/Ocak 1941, s. 3.

¹⁷ Tasvir-i Efkâr, 20 Şubat 1941, s. 5; Tasvir-i Efkâr, 1 Mart 1941, s. 5; Tan, 15 İlk Teşrin/Ekim 1940, s. 2.

¹⁸ Hüseyin Avni, "İhtikârla Mücadele İçin Yeni Açılan Kurslarda Neler Öğretmeliyiz", Tan, 3 Haziran 1941, s. 3.

¹⁹ BCA, 490.1.00.62.218.2; Ökte, a.g.e., s. 37.

lise mezunu, üniversite okuyan ve mezun olan kimselerdi. Bu kişiler, teoride olduğu kadar pratikte de fabrikalarda ve iş yerlerinde eğitim görmüşlerdi.²⁰

İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu, piyasada daha sıkı kontroller sağlamak adına Fiyat Murakabe Bürolarının yetkilerini de genişletmişti. Buna göre; sadece satış mağazalarında fiyat kontrolü yapılmayacak aynı zamanda piyasaya mal veren fabrika ve imalâthanelerde de kontroller yapılacaktı. Ayrıca, zabıta ve polisler eşliğinde yapılacak olan suç üstülerde, muhtekirlerin komisyona verilmeden doğrudan mahkemelere sevki sağlanacaktı. Bu suretle de sürüncemede kalan ihtikâr hadiseleri derhal adliyeye intikal edecekti.²¹

1.2. İaşe Teşkilâtlarının Kurulması

Ülkedeki murakabe ve iaşe işleri savaş uzadıkça çok daha güçleşmişti. Bundan dolayı Ticaret Bakanlığı'nca hazırlanan iaşe işlerine ait bir kararname ile kurulan İaşe Müsteşarlığı, iki genel müdürlük aracılığıyla idare olunacaktı. Bunlardan İaşe İşleri Genel Müdürlüğü; gıda maddeleri ve halkın zaruri ihtiyaçları olan maddelerle ilgilenecekti. Fiyatları Kontrol ve Murakabe Genel Müdürlüğü ise bu maddelerin fiyatlarının tespitiyle alâkadar olacak, kontroller yapacak ve ceza vermek hususunda yetkisi olacaktı.²²

Ankara, İstanbul ve İzmir'de valilerin emrinde İaşe Müdürlükleri kurulurken diğer illerde İaşe Heyetleri teşkil edilmişti. İaşe Müdürlükleri, iaşe işlerinde valinin yardımcısı olarak çalışacaktı.²³

İstanbul Belediyesi hudutlarındaki ilçelerde, Bölge İaşe Müdürlüğü'ne bağlı birer İaşe Müdürlüğü kurulacak ve diğer ilçelerde kurulacak olan İaşe Amirlikleri ise kaymakamlıklara bağlı olacaktı. İstanbul'da toplamda on bir tane İaşe Amirliği kurulmuştu. İl ve ilçelerdeki İaşe Müdürlükleri ve İaşe Amirliklerinin, mevcut ihtiyaçları tespit, tüketimi teşkilâtlandırma ve dağıtma, fiyat murakabesi ve ihtikârla mücadele görevleri bulunmaktaydı.²⁴

Yeni sistem şu şekilde işleyecekti; ihtiyaç sahibi kişiler, Ticaret Müdürlükleri, olmayan yerlerde Ticaret Odaları ve bu da yoksa belediyelere müracaat edeceklerdi. Bu şekilde ihtiyaç listelerine kesin şekil verildikten sonra valiler, bu listeleri İaşe Müsteşarlığı'na göndereceklerdi. Müsteşarlık bu listelere göre mevcut malı, ihtiyaçlara göre ayıracaktı.²⁵

²⁰ Selim Cavit, "Fiat Murakabe Kursu", İktisadi Yürüyüş, Cilt 4, Sayı 38, 1 Temmuz 1941, s. 6.

²¹ Vatan, 2 Birinci Teşrin/Ekim, 1941, s. 2; Vatan, 3 Haziran 1941, s. 2.

²² Tasvir-i Efkâr, 4 İkinci Kânun/Ocak 1941, s. 1.

²³ BCA, 30.18.1.2.95.45.19; İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Cilt 57, No. 7, Temmuz 1941, s. 246.

²⁴ İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Cilt 58, No. 7, Temmuz 1942, s. 188; Tasvir-i Efkâr, 1 Mart 1942, s. 2.

²⁵ Tasvir-i Efkâr, 20 Nisan 1941, s. 3.

1.3. Halk Dağıtma Birlikleri

Halka yapılacak dağıtım işlerini kolaylaştırmak için kurulan bu birlikler, iaşe yönetim işinin kendi içinde küçük birimlere ayrıldığını göstermektedir. Şehirlerde, her iki yüz hane ya da bin nüfusluk bir halk kitlesi, bir birliği oluşturmaktaydı. Bu birlik heyetlerinin görevleri ise şunlardı;

1) Hükümetçe dağıtılması karne usulüne bağlanmış olan maddelerin karnelerini dağıtmak.

2) Doğrudan tüketiciye dağıtılacak maddelerin dağıtımını temin etmek.

3) Birliğe dâhil aile fertlerinin ölüm, doğum, taşınma, seyahat, askerlik ve hapislik gibi nüfus hareketlerini takip ederek, fazla karne dağıtımını önlemek.

4) Nüfus hareketlerinden, en geç üç gün içinde ilgili halk birliğini ve mahalli iaşe müdürü veya amirliğini haberdar etmek.

5) Perakendeci esnaf birlikleri aracılığıyla yapılacak dağıtımlarda; hangi gün, hangi bakkal veya hangi mağazadan ne alınabileceğinden birlik üyelerini haberdar etmek.

6) Fazla karne almak veya fazla nüfus göstermek gibi hile yoluna sapanları tespit ederek, günü gününe İaşe Müdürlüğü ve İaşe Amirliğine bildirmek.

7) Mahallelerde yapılacak taramalarda, temsilci sıfatıyla üyelerinden birini hazır bulundurmak.²⁶

Şehirler dışında köylerde de dağıtma birliklerinin kurulması öngörülmüştü. Buna göre; her köy bir Köy Dağıtma Birliği'ni teşkil edecekti. Bu birliklerin idare heyetleri ise köy muhtarının başkanlığı altında, Nahiye Müdürlüğü tarafından tayin edilecek dört üyeden oluşacaktı. Bu birlikler, şehirdekilerden farklı olarak hükümetçe el konulan maddelerin köy içinde saklanmasını da sağlayacaklardı.²⁷

İstanbul'daki İaşe Müdürlüğü, iaşe işlerinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için halka dağıtmak üzere İaşe Beyannameleri hazırlamıştı. Vatandaşlar ekmek karnelerini değiştirirken veya ekmek karnelerini kaybettikleri takdirde, yeniden karne alabilmek için bu beyannameleri kullanacaklardı. Bu beyannamelerin içinde birer kupon bulunacak ve bu kuponların numaraları karşılığında halka yiyecek ve giyecek dağıtılacaktı.²⁸

Bu uygulamada dikkat çeken bir husus ise ağır işçilerin ekmek karnelerini bu birliklerden almayacak olmalarıydı. Buna göre; ağır işçiler

²⁶ İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Cilt 58, No. 7, Temmuz 1942, s. 178; Yeni Sabah, 4 Mayıs 1942, s. 1.

²⁷ T.C. Resmi Gazete, Sayı 5106, 4 Mayıs 1942, s. 2849; Vakit, 12 Mayıs 1942, s. 1.

²⁸ Vakit, 23 Mayıs 1942, s. 1.

ekmek karnelerini kayıtlı buldukları birliklere onaylatarak, çalışmakta oldukları yerlere hitaben birer mektup yazarak alacaklardı. İşçiler bu mektupları doğrudan İlçe İaşe Şefliklerine götürerek, mahalli zabıta aracılığıyla o işte halen çalışıp çalışmadıklarını tespit ettireceklerdi. Mektuplarını almayan işçilere ise ekmek karneleri verilmeyecekti.²⁹

Birliklerin, dağıtım işlerini ne şekilde gerçekleştireceği ile ilgili basında geniş çapta haberler yer almıştı. Bu haberlerden anlaşıldığı üzere, karneye bağlanmış maddelerin karne dağıtım işi her ayın yirmisinde gerçekleşecekti. Karne ile dağıtımı yapılan maddelerin, kuponsuz olarak dağıtımı mümkün olmadığından, dağıtılacak olan ihtiyaç maddesine ait kuponların, ekmek karneleriyle birlikte birliklere teslim edilmesi gerekmekteydi. Birlikler, perakendeci mesleki birlikleri vasıtasıyla ihtiyaç maddesi dağıtımını yapacağından, bir yandan bu birliklere dağıtılacak maddeleri temin ederken diğer yandan hangi tarihten itibaren, hangi maddenin dağıtılacağını duyuracaktı. Doğrudan halka dağıtılmasına karar verilen maddeler, ana mağazalardan alınıp halka dağıtılırken, bunların nakil masrafları o mala ilâve edilecek ve buradan sağlanan gelire de o mahallenin fakir çocuklarına iaşe ve giyim noktasında yardım edilecekti.³⁰

1.4. İstanbul Mahrukat Ofisi

Savaş yıllarında, nüfusu fazla olan İstanbul'un iaşesi oldukça güçtü. Bu yüzden tüm Türkiye'de uygulanan iaşe işlerinden farklı olarak, İstanbul'da daha sıkı tedbirler alınmaktaydı. Zira Mahrukat³¹ Ofisi, savaş yıllarında sadece İstanbul'da kurulan bir teşkilâtı. İstanbul'daki yakacak sorunu, sadece şiddetli kış mevsimlerinin bir sonucu değildi elbet. Şehirde, yeterli derecede stok yapacak depoların bulunmaması da şehrin sıkıntılı zamanlar yaşamasına neden olmaktaydı. Bu sıkıntıların çözümüyle alakalı basında ilk haberler, Nisan 1942 sıralarında çıkmaya başlamıştı. Onlardan biri olan Vakit Gazetesi'nin haberine göre; İstanbul'un kömür ve odun işi için Ankara'ya giden Vali Lütfi Kırdar, çok yakında bir ofisin kurulacağını belirtmekteydi.³²

İstanbul Valiliği'ne bağlı olarak kurulan bu ofis, şehrin yakacak ihtiyacını karşılayacak, bunların satışı ve dağıtılması işiyle de meşgul olacaktı. Ofis, İstanbul Valiliği'nin izniyle, şehir içinde lüzum gördüğü yerlerde şubeler açabilecekti. Ayrıca ofisin emrine 500 bin liralık bir sermaye ayrılmıştı.³³

²⁹ Yeni Sabah, 16 Haziran 1942, s. 2; Cumhuriyet, 18 Haziran 1942, s.2.

³⁰ Yeni Sabah, 24 Haziran 1942, s. 2.

³¹ Odun ve kömür gibi yakacak maddelerinin tamamına verilen isim. Bkz. www.tdk.gov.tr, Erişim:13 Haziran 2018.

³² Vakit, 27 Nisan 1942, s. 3.

³³ T.C. Resmi Gazete, Sayı 5111, 21 Mayıs 1942, s. 2910; İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Cilt 58, No. 6, Haziran 1942, s. 170; Ticari Birlik, Sayı 7, 1 Haziran 1942, s. 7.

Ofis; hazırlıklarını bu şekilde yürütürken, diğer yandan odun ve kömür teminini aşağıda yazılı olan esaslara bağlamıştı:

1) Resmi daire ve müesseseler, odun ve kömür ihtiyaçlarını dolduracakları bir liste ile Ofis Genel Müdürlüğü'ne bildireceklerdi.

2) Fırın, hamam vb. müesseselerin ihtiyaçları, mensup oldukları birliklerin vasıtasıyla temin edilecekti. Buna göre; ofis tarafından oluşturulan listelerde odun ve kömürlerin temin edileceği depolar ve miktarları birliklere bildirilecekti. Eğer bu miktarlar ihtiyacı karşılamazsa, ihtiyacın geri kalan kısmı piyasadan temin edilecekti.

3) Memurlar Kooperatifi'ne kayıtlı bulunan memur ve müstahdemlerin odun ve kömür ihtiyaçları, kooperatifle ofis arasında yapılacak anlaşma ile temin edilecekti. Temin edilen bu kömür ve odunların bedelleri, kooperatife kayıtlı memur ve müstahdemlerin her ay maaşlarından kesilmek suretiyle taksitle ödenecekti. Kooperatife kayıtlı olmayan memur ve müstahdemler, halkın temin ettiği şekilde ihtiyaçlarını temin edecekti.

4) Sabit ve dar gelirli halk ise odun ve kömür ihtiyaçlarını, kaymakamlıklarca ofisten alıracak ve ofisçe verilecek talimata göre karneleri dağıtılacaktı. Karneler ise dörder kuponlu olacak ve her kupon 50'şer kilo kömür ve bir çeki odunu temin edecekti. Halk, belirlenen günlerde depolara müracaat ederek odun ve kömürlerini alacaklardı.³⁴

Çalışmalarına başlayan ofis, ilk olarak Marmara ve Karadeniz sahillerinden odun ve kömür tedarik etmeye çalışmıştı. Bunun için bu civarlarda satılık odun ve kömürleri bulunanların, ofise müracaat etmelerini istemiş ve mangal kömürü temini için de ilk olarak Bulgaristan'a başvurmuştu.³⁵ Ofis, odun tedarik ederken tüccarın çalıştığı ormanlardan faydalanmayacaktı. Belgrad, İstranca ve Alemdağı Ormanları gibi hususi yerlerden odun temin edecekti. Bu şekilde, tüccarlar da zarara sokulmayacaktı. Ayrıca alınan bir kararla ofis, elinde daima 500-600 ton mangal kömürü bulunduracaktı. Bu tedbir kömürü, çok zor zamanlarda piyasaya çıkarılacaktı.³⁶

Odun ve kömürlerin nakil işlemleri için her ne kadar ofisin emrine otuz adet motor ve otuz adet yelkenli verilmiş olsa da, ofisin karşılaştığı en büyük problemlerden biri nakliyat meselesi olmuştu. Bunun için deniz yolları kullanılmış ancak navlun³⁷ ücretlerinin yüksekliği fiyatlara yansımış ve fiyatlarda yükseklik yaşanmıştı. Bunun haricinde, demiryolları kullanılsa da amele ücretleri gibi ekstra ücretler yine fiyatları yükseltmişti. Ofis, bunun

³⁴Ticari Birlik, Sayı 15-16, Birinci Teşrin/Ekim 1942, s. 12.

³⁵Cumhuriyet, 12 Mayıs 1942.

³⁶Burhan Felek, "Mahrukut Ofisi ve Bir Takım Mahrukut Tüccarları", Cumhuriyet, 2 Haziran 1942, s. 3; Said Kesler, "Ofis, Odun ve Kömürü Kaça Satabilecek?", Tan, 17 Haziran 1942, s. 3; Cumhuriyet, 4 Eylül 1942, s. 2.

³⁷Bir yerden başka yere ulaştırılmak için gemiye alınan eşyanın bütünü. Bkz. www.tdk.gov.tr, Erişim: 13 Haziran 2018.

için iş mükellefiyeti getirmişti. Yani ofis, nakil vasıtalarını ormandan istasyona odun taşınması için bir nevi kiralamıştı. Buna göre; her araba istasyona 50 çeki odun getirmekle mükellef tutulmuştu. Buna karşılık, her 50 çeki odun getiren arabaya 100 lira para ödenecekti. Bir köyün, bütün arabalarının bir anda bu mükellefiyete tabi tutulması da imkânsız olduğundan mükellefiyet, onda bir esasına bağlanmıştı. Yani, bir köyde almış araba varsa önce altısı odun ve kömür taşıyacak sonra diğer altısı odun ve kömür taşımaya başlayacaktı.³⁸

1942’de yaşanan zorlu kış şartları ve dolayısıyla yaşanan yakacak sıkıntısına karşı bir tedbir olarak kurulan Ofis, bütün bu uğraşlara rağmen beklentileri karşılayamamıştı. Savaşın sonuna doğru odunun çekisi 17 liraya, kömürün kilosu ise 22 liraya kadar çıkmıştı.³⁹

1.5. Savaş Yıllarında İstanbul Belediyesi’nin Faaliyetleri

Belediyeler, ihtikârla mücadelede aktif olduğu kadar iâşe işlerinde de oldukça sıkı çalışmıştı. Savaş yıllarında, İstanbul Belediyesi’nin diğer belediyeler arasında çok daha farklı bir yeri vardı. Lütfi Kırdar, şehrin yaşadığı sıkıntıları çözmek adına daima hükümet görevlileriyle irtibat halindeydi ve diğer şehirlerden farklı olmak üzere bir yakacak ofisi dahi kurdurtmuştu.⁴⁰

Savaşın ilk yıllarında şehirlerin ihtiyaç stoklarını oluşturmada, bütün iş belediyelere düşmekteydi. Bu yüzden 16 Ocak 1941’de başbakan İç Ticaret Genel Müdürlüğü’ne verdiği bir cevapta, belediyelerin stok yapabilmeleri için oktorva⁴¹ vergisinden, belediyelere ödenek verilmesinin mümkün olabileceğini belirtmekteydi.⁴²

Belediyelerin tek görevi, şehirlerin stok durumlarını kontrol altında tutmak değildi elbette. İstanbul Belediyesi, memurları aracılığıyla fiyat kontrolleri yaparak Fiyat Murakabe Komisyonu’na yardımcı olmuştu. Örneğin; süt fiyatlarının tespitini isteyen Sütçüler Cemiyeti’nin, Fiyat Murakabe Komisyonu’na başvurmasıyla komisyon, belediyeden şehrin süt vaziyetini araştırmasını istemişti. Akşam Gazetesi’nin haberine göre; belediye Beyoğlu mntikasındaki mandıraları araştırmaya başlamıştı. Buradaki araştırmalar bittikten sonra ise Büyükçekmece ve civarındaki mandıralar da incelenecekti. Öte taraftan yine belediye, yağsız sütleri yağlı süt diye satan kimselerin ağır şekilde cezalandırılacağını da duyurmuştu.⁴³

³⁸ Said Kesler, “Mahrukât Ofisi Nasıl Çalışıyor?”, Tan, 15 Haziran 1942, s. 3; Cumhuriyet, 10 Mayıs 1942, s. 2.

³⁹ Cumhuriyet, 5 Kasım 1945, s. 3.

⁴⁰ Cumhuriyet, 11 Nisan 1942, s. 3

⁴¹ Bir şehre ticari eşyalar girerken bu eşyalar üzerinden alınan vergi. Bkz. www.tdk.gov.tr, Erişim:13 Haziran 2018.

⁴² BCA, 030.10.00.184.272.2.

⁴³ Akşam, 7 Teşrin-i Sâni/Kasım 1940, s. 4.

Verilebilecek diğer bir örnek ise sebze ve meyve perakende fiyatlarının, halka ilânı meselesiydi. Hal İdaresi'nin ilân ettiği toptan sebze ve meyve fiyatlarından, halkın yeteri kadar faydalanamaması üzerine belediye harekete geçmişti. Yapılan çalışmalar sonunda meyve ve sebzelerin, her semtte kaçta satılabileceğini tespit eden belediye, bu fiyatların her gün gazetelerde ilân edilmesini sağlayarak, halkın perakende fiyatları daha iyi anlamasına yardımcı olmuştu. Bu karardan sonra, diğer gıda maddelerinin fiyatlarının da halkın görebileceği yerlerde siyah yazı tahtaları üzerinde teşhirine ve gazetelerde ilânına karar verilmişti.⁴⁴

İaşe işlerinin mühim bir ayağı olan hileli gıda maddeleriyle de mücadeleye giren belediye, piyasada yaptığı kontrolleri bölge bölge ayırmış ve böylece kontrolleri daha esaslı bir hale getirmişti. Belediye, kontrollerin gün geçtikçe zorlaşmasından kaynaklı böyle bir karar almıştı. Çünkü su şişelerinde bile mühürleri sökülüp, içlerine şebeke musluk suyu doldurmak suretiyle hile yapılmaktaydı.⁴⁵

Belediye bu kontrollerini, bir teftiş heyeti ile yürütmekteydi. Belirli zamanlarda yapılan bu kontrollerde çok farklı manzaralarla karşılaşan belediye, aslında halkın sağlığının nasıl tehdit altında olduğunu görmekteydi. Üsküdar, Kadıköy, Kalamış, Suadiye, Beyoğlu, Yenikapı, Edirnekapı, Karagömrük, Şehremini ve Eminönü'nde gerçekleştirilen geniş kontrollerde, fahiş fiyatla mal satan, sağlık muayene cüzdanı bulunmayan, temizliğe önem vermeyen, gıda maddelerini açıkta satan birçok esnaf çeşitli cezalara çarptırılmıştı.⁴⁶

Savaşın giderek şiddetlenmesinin, ekonomi üzerinde olumsuz etki yarattığı bir gerçektir. Böyle zamanlarda fiyatların gerek resmi gerekse de gayri resmi olarak arttığını gözlemleyebilmekteyiz. Bu gibi durumlarda devlet, ihtikâr faaliyetleriyle mücadele ederken, halkın da bu mücadeleden daha kesin bir şekilde faydalanmasını istemekteydi. Özellikle belli yiyecek, giyecek ve yakacak maddelerini ucuz fiyatlardan satan teşekküllerin olması önemliydi. İstanbul Belediyesi'nin, bu amacı gerçekleştirmek için girişimlerde bulunduğunu görmekteyiz. Bunun için gerekli incelemeleri yapan belediye, ucuz mal satan mağazalar kurma kararı almıştı. Belediye, bunu sağlamak adına bazı ihtiyaçları, Ticaret Ofislerinden ve devletin el koyduğu maddelerden satın almak ve diğer ihtiyaçları da üretim bölgelerinden getirtmek için çalışmalar yapmıştı.⁴⁷

Ticaret Bakanlığı, kontrolleri kolaylaştırmak için belediyelere, mallara etiket koyulmasının sağlanmasını ve bu kontrollerden iyi bir sonuç almaları için de bunun özellikle sadeyağ ve zeytinyağı, pirinç, fasulye, mercimek, nohut, zeytin, peynir, sabun, odun, kömür, kaput bezi, basma gibi belli başlı

⁴⁴ Akşam, 10 Mayıs 1940, s. 3; Akşam, 8 Temmuz 1940, s. 3.

⁴⁵ Tasvir-i Efkâr, 7 Mayıs 1941, s. 2; Yeni Sabah, 12 Eylül 1942, s. 2.

⁴⁶ Akşam, 20 Temmuz 1940, s. 4.

⁴⁷ Tan, 5 Son Kânun/Ocak 1942, s. 2; Ayışığı, a.g.m, s. 237.

ihtiyaç maddeleri üzerinde uygulanmasını bildirmişti. Etiketsiz mal satanlar hakkında cezai işlemler de uygulanmaktaydı. Buna göre; 10 liradan az ve 500 liradan çok olmamak kaydıyla para cezası uygulanırken, bir haftadan altı aya kadar da hapis cezası uygulanmaktaydı.⁴⁸ Ayrıca Pazarlıksız Satış Kanunu'na muhalif hareket edenler, hakkında da cezai işlemler uygulanmıştı.⁴⁹

2. Hayat Pahalılığı Karşısında İstanbul Halkına Yapılan Yardımlar

2.1. Sabit ve Dar Gelirli Hükümet Yardımları

Sabit ve dar gelirli devlet memurları, düşük gelirli emekliler ve diğer fakir halk kesimleri, savaşın yarattığı ekonomik sorunlardan en çok etkilenen kimselerdi. Hükümet, bu yıllarda sabit ve dar gelirli vatandaşları desteklemek adına sosyal yardımlarda bulunmuştu. Ancak yapılan yardımlar yetersiz kalmaktaydı. Zira hem fiyat artışları hem de gıda maddelerinin temininde yaşanan sıkıntılar, sabit ve dar gelirli vatandaşları sıkıntıya sokmaktaydı. Bu konu hakkında mecliste bir konuşma yapan Eskişehir milletvekili İzzet Arıkan, ciddi noktalara temas etmekteydi. Arıkan, gıda maddelerinde yaşanan fiyat artışından dolayı özellikle İstanbul'da yaşayan kişilerin peynir ve zeytin alamadığını belirtmekteydi. Dar gelirli vatandaşların İstanbul'da sadece salata ve soğan yediğinden bahseden Arıkan, özellikle mahsul fiyatlarının düşürülmesi ve miktarının artırılması gerektiğinin de altını çizmekteydi.⁵⁰

Savaş yıllarında yaşanan iâşe sıkıntısını çözmek için hükümet, yaptığı yardımları arttıracaktı. Bu sebepten ilk kapsamlı yardım memurlara yapılmıştı. 1939'da çıkarılan, Barem Kanunu'nu değiştiren 4718 Sayılı Kanun 1941'de kabul edilmişti. Kanun, memurların maaşlarına zam yapmak suretiyle memuru desteklemeyi amaçlıyordu. Ayrıca hükümet, aynı yıldan itibaren düşük gelirli memurlara ve yoksul halka yaptığı yardımları sıklaştırmaya başlamıştı. Bu şekilde, piyasa fiyatından daha düşük gıda maddesi dağıtımını yapan hükümet, devam eden yıllarda da yardımlarını sürdürmüştü.⁵¹

1942'de hükümetin, tekrar memur maaşlarında iyileştirmeye gittiğini görmekteyiz. Fevkalâde Durum Zammı olarak gazetelere haber olan zam konusu ve devamında memur maaşlarında görülecek olan iyileştirme faaliyetleri, savaş yılları boyunca devam edecekti. Gündeme gelen bir diğer yardım konusu ise ücretli ve maaşlı çalışan memurlara giyim yardımı

⁴⁸ Tan, 22 İlk Teşrin/Ekim 1942, s. 2; İkdâm, 22 Birinci Teşrin/Ekim 1942, s. 1; Tan, 5 Son Teşrin/Kasım 1940, s. 2.

⁴⁹ Vakit, 26 Nisan 1942, s. 3.

⁵⁰ T.B.M.M. ZC, Devre 7, İçtima 1, Cilt 10, 27.5.1944, s. 362-364.

⁵¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, İktisadî Politikalarıyla ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.161; Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda..., s. 341-342.

meselesiydi. Buna göre; başlangıç olarak memurlara bir çift ayakkabı, kendilerine ve ailelerine elbiselik kumaş verilirken yünlü ve ince kumaşlar da dağıtılanlar arasındaydı.⁵²

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, iâşe durumu ve alınan tedbirlere dair konuşmasında; Türkiye geneli dar ve sabit gelirli vatandaş sayısının bir milyon altı yüz bin olduğunu ifade etmişti. Bunların dört yüz bininin küçük şehirlerde, altı yüz bininin üç büyük şehir olan Ankara, İstanbul ve İzmir’de ve geri kalan altı yüz bininin de orta büyüklükteki şehirlerde olduğunu belirtmişti. Bu vatandaşlara yardımların yapılacağını ifade eden başbakan, aldığı % 25 Kararı’ndan dolayı piyasaya arz edilen malların artmasını ummaktaydı. Ancak beklediği olmamış, piyasa daha önce hiç görülmemiş şekilde alt üst olmuştu. Bu durum karşısında hükümetin, sabit ve dar gelirli vatandaşları savaş yıllarında destekleyebilmesi elbette sıkıntılı olacaktı. Bu doğrultuda, tüm dar gelirli vatandaşları kapsamına alan 13 Kasım 1942 tarihli 4306 Sayılı Dar Gelirli Vatandaşlara Yardım Kanunu çıkarıldı. Buna göre; memurlara ek olarak emekli, dul ve yetim gibi yoksul halka da piyasa fiyatından düşük gıda, giyim ve yakacak yardımı yapılacaktı. Sonuç olarak 1943 ve 1944 yıllarında da sabit ve dar gelirli vatandaşlar için yeni yardımlar gündeme gelecekti.⁵³

Savaşın giderek kendini hissettirdiği yıl olan 1942’de, şekerin ucuz fiyatla satışı serbest bırakıldığı için şeker karaborsaya düşmüş ve piyasada bulunamaz duruma gelmişti. Bu durum karşısında şekerin fiyatı, bir hayli arttırılarak enflasyona karşı bir mücadele aracı olarak kullanılmıştı. Bununla beraber devlet tarafından iâşesi zaruri olan vatandaşlara, hastalara, çok çocuklu ailelere ve fakir kimselere ucuz fiyattan şeker dağıtma kararı alınmıştı.⁵⁴

Öncelikle Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerdeki fakir çocuklara, ucuz şeker dağıtılması kabul görmüştü. Çocuk sahibi olan fakir ailelerden fakirliklerini resmi yollarla ispat edebilenlere, aynen ekmek karneleri gibi üç aya mahsus karneler dağıtılması kararlaştırılmıştı. İhtiyaç sahipleri, bu karnelerle şekerlerini yine ekmek gibi belli yerlerden ve 50 kuruş indirimli olarak alabileceklerdi. Şeker istihkakı, her hafta çocuk başına 125 gram hesabıyla verilecek ve dağıtımın mümkün mertebe herkesin kolayca ulaşabileceği, her mahallede bir bakkal seçilmesi suretiyle gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştu. Yine aynı yıl içerisinde fakir halka bedava şeker dağıtılmıştı. Bu şeker istihkakı, nüfus başına senede 6 kiloydu. Yani kişi

⁵² T.B.M.M. ZC, Devre 6, İçtima 4, Cilt 28, 13.11.1942, s. 39-40; T.B.M.M. TD, Dönem 7, Toplantı 2, Cilt 17, 25.5.1945, s. 393; Tasvir-i Efkâr, 10 İkinci Kânun/Ocak, 1942, s. 1; Tan, 7 Ağustos 1942, s. 1.

⁵³ Ayn Tarihi, Sayı 108, 1-30 Son Teşrin/Kasım 1942, s. 1-30; T.B.M.M. ZC, Devre 6, İçtima 4, Cilt 28, 11.11.1942, s. 18.

⁵⁴ BCA, 030.18.1.2.97.111.4; Asım Us, “Pahalılıkla Pahalılığa Karşı Mücadele”, Vakit, 17 İkinci Teşrin/Kasım 1942, s. 1.

başına her ay 500 gram şeker düşmekteydi. 1943'te ise her ay 300 gram şeker yardımı yapıldığını görmekteyiz.⁵⁵

Emekli, dul ve yetimlere kilosu 135 kuruştan nüfus başına 3 kilo şeker dağıtılmış ve İstanbul'da dağıtım işleri Eminönü, Fatih, Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy ilçelerinde gerçekleşmişti. Dağıtım işini, Memurlar Kooperatifi yaparken diğer ilçelerde de bayilere yetki verilmişti.⁵⁶

Piyasada, perakende satışlarda etkin bir rol üstlenmesi için kurulmasına karar verilen İstanbul Memurlar Kooperatifi'nin de dar ve sabit gelirli vatandaşlara ucuz şeker temin ettiğini görmekteyiz. Bunun için kooperatif, bazı adresler belirlemiştir. Bu adreslerin bazıları şöyleydi:

Hasan Alptekin: Üsküdar Çarşısı No. 105

Kâmil Yetiş: Divanyolu No. 148

Süleyman Berker: Kadıköy

Kâzım Sezer: Tahtakale Hasırcılar Caddesi No. 97

Şeref Erdem: Çemberlitaş Vezirhan Caddesi No. 14

Şevket Şen: Kumkapı; Fahri Kocaman: Saraçhanebaşı No. 118

Kemal Güray: Beşiktaş Tramvay Caddesi No. 42

Aram Sertel: Bakırköy İstasyon Caddesi No. 59

Lütfü Güleş: Eyüp Kapıcı Çeşme Caddesi No. 43-45.⁵⁷

1943'te yapılan bir diğer önemli yardım ise memurlara elbiselik kumaş yardımıydı. Bu yardım, Sümerbank Yerli Mallar Pazarları aracılığıyla yapılmıştı. Toplamda dağıtılan 670 bin metre erkek kumaşının, 159 bini sadece İstanbul'da dağıtılmıştı. Kadın memurlara dağıtılan toplam 466 bin metre kumaşın, 110 bin metresi ise İstanbul'daki kadın memurlara dağıtılmıştı.⁵⁸

1944 yılı, hükümetin yardımlarını iyice arttırdığı bir yıl olmuştu. Sabit ve dar gelirli vatandaşların hayat pahalılığından etkilenme durumları, her geçen gün daha çok artmaktaydı ve bu doğrultuda yapılacak olan yardım miktarları ciddi rakamlara ulaşmıştı. Yapılan bir hesaba göre; aylık maaş tutarı 210 liraya kadar olan (210 dâhil) yardım görececek kişi sayısı, askeri memurlar hariç 270 bin kişiydi. Aylık maaş tutarı 30 liradan az olanların ise aylıkları, 30 lirayı geçecek şekilde arttırılmalıydı. Aksi takdirde bu kesimin, temel ihtiyaçlarını karşılamaları imkânsız görünmekteydi. Ancak kaba bir hesaba, bunun için 11,5 milyon liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Sabit ve dar

⁵⁵ BCA, 030.18.1.2.101.8.9; BCA, 030.10.00.179.235.17; Tan, 5 Haziran 1942, s. 1; Sönmez, a.g.m., s. 624.

⁵⁶ Tan, 22 İlk Teşrin/Ekim 1943, s. 2

⁵⁷ Tan, 6 Ağustos 1942, s. 2; Tan, 8 Ağustos 1943, s. 3.

⁵⁸ Cumhuriyet, 19 Birinci Teşrin/Ekim 1943, s. 2.

gelirli vatandaşların geçim meselesi, bu vaziyet karşısında zaruri bir hâl almıştı. Öte taraftan, çalışacak halde olmayan ve özellikle fakir çocukların fizyolojik sefaletlerine meydan verilmemesi gerekmekteydi.⁵⁹

Savaş yıllarında baş gösteren salgın hastalıklara karşı hükümet, iç çamaşırı kumaşı dağıtırken diğer taraftan memur, emekli, dul ve yetimlere İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifi vasıtasıyla 10'ar kilo sabun da dağıtmaya başlamıştı. İstanbul'da bu dağıtım, şehir merkezlerindeki kooperatifler eliyle yapılırken, ilçelerde de mutemetler aracılığıyla yapılmıştı. Sabunun kilosu için memurlardan 71 kuruş alınırken; emekli, dul ve yetimlerden 74,5 kuruş alınmıştı.⁶⁰

Sabit ve dar gelirli vatandaşlara yapılan bu yardımlar, dağıtım aşamasında belli sorunlarla karşılaşmıştı. Yaşanılan karışıklıkların önüne geçmek adına 1945 yılında yeni bir uygulama getirildi. Bu uygulamaya göre; aynı yardım olarak sabit ve dar gelirli vatandaşlara verilen maddelerin, dağıtılması için karneler hazırlanmıştı. Ancak hazırlanan aynı yardım karnelerinde sahtecilik yapıldığı tespit edilmişti. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün yaptığı incelemeler neticesinde ortaya çıkarılan bu sahte karneler, piyasada belli ücretler karşılığında satılmaktaydı.⁶¹

2.2. Yoksul ve Muhtaç Halka Yapılan Yardımlar

II. Dünya Savaşı yıllarında, ön plâna çıkan diğer bir yardım faaliyeti sosyal yardımlardı. Bu yardımlar, Halkevleri Sosyal Yardım Şubeleri ve diğer yardım kuruluşları aracılığıyla yapılmaktaydı. İstanbul Halkevleri, savaşın daha ilk zamanlarında İstanbul'da yüz yedi aileye nakdi para yardımı yapmış ve 33 bin kilo yiyecek dağıtmıştı.⁶²

Kadıköy Halkevi Sosyal Yardımlaşma Şubesi, bazı doktorların yardımıyla yoksulların muayenelerini yaptırmış, ilaçları ücretsiz temin etmişti. Şube tarafından her ay yüz aileye ekmek ve kış mevsiminden dolayı kuru erzak dağıtımı yapılmıştı. Şube, 1943 yılına kadar Kadıköy'de bulunan yoksul halka; 74 bin kilo yiyecek, 16 bin kilo ekmek, 8 bin kilo yakacak, 963 adet giyecek dağıtmış ve bunların yanı sıra fakir kimseleri muayene ettirmişti.⁶³ Ayrıca Kadıköy Halkevi kendi muhitinin yoksullarına haftada dört gün sıcak yemek dağıtabilmek için ise bir yemekhane açmıştı.⁶⁴

Yoksul öğrencilere yardım hususunda halkevleri, savaş boyunca çalışmalar yapmıştı. İstanbul Şişli Halkevi'nde 23 Nisan Çocuk Bayramı münasebetiyle dört yüz yoksul öğrenciye giyim malzemesi dağıtılmıştı. Tan Gazetesi, Şişli Halkevi'nin kendi bölgesinde bulunan fakirlere haftada bir

⁵⁹ BCA, 030.18.1.2.104.16.7; BCA, 030.10.00.15.87.32; BCA, 030.01.00.98.606.1.

⁶⁰ Tanin, 10 İkinci Teşrin/Kasım 1944, s. 3; Tanin, 22 İkinci Teşrin/Kasım 1944, s. 3.

⁶¹ Cumhuriyet, 11 Şubat 1945, s. 2; Cumhuriyet, 19 Şubat 1945, s. 2

⁶² Cumhuriyet, 25 Şubat 1940, s. 5.

⁶³ Eminalp Malkoç vd., "Kadıköy Halkevi Faaliyetleri (1935-1951)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 10, 2006, s. 130.

⁶⁴ Cumhuriyet, 30 Eylül 1942, s. 2.

defa sıcak yemek dağıtacağını duyururken, bu hareketin bütün halkevleri tarafından örnek alınması gerektiğinin de altını çiziyordu.⁶⁵

1942'de Eminönü Halkevi, fakir halka yardımda bulunmak adına Mahrukut Ofisi'nden 10 vagon mangal kömürü satın almış ve Samsun'dan fasulye, nohut, mercimek, Adapazarı'ndan da patates getirtmişti.⁶⁶

1943'te Beyoğlu Halkevi, kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı çeşitli toplantılar yaparak, yapılacak yardımların esaslarını görüşmüştü. Bu toplantılarda, kış mevsimi için yoksul halka gıda, yakacak maddesi ve giyecek maddesi yardımlarının esasları konuşulmuştu. Tespit edilen esaslara göre; halkevi, bütün hayır kuruluşlarının birlikte çalışmasını sağlayarak kış mevsiminin daha rahat atlatılması için çalışmalar yapacaktı.⁶⁷

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bünyesinde kurulan Yoksul Çocukları Himaye Kurumu, ilkokulda okuyan yoksul çocuklara sıcak yemek vermekteydi. Bu yardımı Kızılay Cemiyeti ile gerçekleştiren kurum, buna ilâveten erzak, para ve giyim yardımı gibi faaliyetlerde de bulunuyordu.⁶⁸ Yine Cumhuriyet Halk Partisi'nin himayesinde açılan İlk Mektep Yoksul Çocuklarına Yardım Cemiyetleri, İstanbul'un on altı ilçesinde şubeler açmış ve yüz yetmiş dört ilkokula yardım etmişlerdi.⁶⁹

Öte taraftan İstanbul'da kurulan Yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri, her sene kongreler düzenleyerek bu kongrelerde faaliyet raporlarını incelemekteydiler. 1943'teki faaliyet raporlarından anlaşıldığı üzere cemiyetlerin yardım faaliyetleri oldukça kapsamlıydı. Bin yetmiş üç erkek çocuk paltosu, üç yüz otuz beş kız çocuk mantosu ve sekiz yüz doksan pantolon dağıtılmıştı. Ayrıca yatılı ilkokullarda okutulan yirmi beş çocuğa çeşitli şekillerde 7 bin lira harcanmış ve yirmi beş aileye de, ilkokullarda okuyan çocukların sayısına göre her ay 5 lira ile 10 lira arasında olmak üzere 1.085 lira ve çocuk bahçelerine de 500 lira yardımda bulunulmuştu. Bunlardan başka, kilosu 115 kuruştan 4 ton pirinç, 62 kuruştan 7 ton fasulye, 205 kuruştan 1,650 kilo yağ satın alınmış ve ücreti taksitle ödenmek üzere maliyet fiyatlarıyla cemiyetlere dağıtılmıştı. Beykoz Fabrikası'na 3 bin ayakkabı yaptırılmış ve aynı ücret ile cemiyetlere dağıtılmıştı. Yine 1942 yılı içinde ilkokullarda on üç bin öğrenci muhtaç olarak tespit edilmiş ve bu miktardan on bin öğrenciye yardım yapılmıştı.⁷⁰

Fakir öğrencilere yardım faaliyetlerinin savaş boyunca devam ettiğini görmekteyiz. Cumhuriyet Halk partisi Yoksul Çocukları Himaye Kurumu tarafından her sene, belli sayıda ilkokul öğrencisinin parasız yatılı okullarda okutuldukları, gazetelerden edinilen bilgiler arasındadır. Kurum 1943'te

⁶⁵ Cumhuriyet, 21 Nisan 1940, s. 4; Tan, 24 Son Kânun/Ocak 1942, s. 2.

⁶⁶ Cumhuriyet, 21 Haziran 1942, s. 3.

⁶⁷ Tan, 12 Birinci Teşrin/Ekim 1943, s. 2.

⁶⁸ Tan, 21 İlk Teşrin/Ekim 1943, s. 2.

⁶⁹ Cumhuriyet, 21 Nisan 1940, s. 2.

⁷⁰ Cumhuriyet, 28 İkinci Teşrin/Kasım 1943, s. 3.

sayısı otuz beş olan bu yoksul öğrencilere ek olarak, otuz öğrenciyi daha yatılı okullarda okutacaktı. Bu şekilde sayıları altmış beş olan yoksul ilkokul öğrencileri, İstanbul ilinde eğitim masrafları karşılanmış olacaktı.⁷¹

Savaş yıllarında, yardım cemiyetlerinin de etkin bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Ortaköy Fukaraperver Yardım Cemiyeti, iki yüz otuz fakir öğrenciyi giyim yardımında bulunurken, bundan başka Ortaköy civarında oturan iki yüz yirmi fakir aileye, 2 bin kilo mangal kömürü de dağıtmıştı. Aynı zamanda bu cemiyet, her gün muhtaç kimselere ücretsiz ekmek ve erzak dağıtmaktaydı.⁷²

Yardım faaliyetlerinde bulunan bir diğer yardım cemiyeti ise Topkapı Fukaraperver Cemiyetiydi. Cemiyet, kurucusu olan Doktor Galip Hakkı Üstün'ün dördüncü ölüm yıldönümü dolayısıyla, elinde kayıtlı olan üç yüz fakir aileye yiyecek ve yakacak yardımı yapmıştı. Cemiyet, her sene Galip Hakkı Üstün'ün ölüm yıldönümü adına bu tarz yardımlar yaparken, cemiyete kayıtlı bulunan fakir ailelere düzenli olarak iki ayda bir yardımda bulunmaktaydı. Beykoz Yoksullara Yardım Kurumu ise himayesindeki kişilere 5'er kilo fasulye, 2'şer kilo zeytinyağı ve 1'er kilo zeytin dağıtmıştı.⁷³

Kızılay Cemiyeti de İstanbul'da yemekhaneler açarak bu yardımlara katılmıştı. Bu maksatla cemiyete ilk bağış, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan yapılmıştı. Bir önceki seneden kalan 100 bin liralık gelir fazlasını cemiyete bağışlamıştı. Kızılay, belirli zamanlarda temel ihtiyaç maddeleri de dağıtarak halka yardımcı olmaktaydı. Kızılay Beşiktaş Şubesi, Beşiktaş bölgesindeki yüz yetmiş altı kişiye pirinç, fasulye, sabun, patates gibi gıda maddeleri dağıtırken, çok çocuklu sekiz aileye de para yardımında bulunmuştu. Kızılay'ın savaş boyunca yemek yardımı yaptığını da görmekteyiz. 1943 Eylül ayında on bin fakir ilkokul öğrencisine yemek vermiş, yemekleri okullarda hazırlayarak öğrencilere dağıtmıştı. Kızılay, yemek dağıtım işini daha fazla genişleterek İstanbul'un birçok yerine yemekhaneler açmıştı. Edirnekapı, Eyüp, Topkapı, Laleli, Kadıköy ve Feriköy'de yemekhaneler açarak sadece Kadıköy ve Feriköy'de üç bin fakir insana yemek dağıtacak kapasiteye ulaşmıştı.⁷⁴

1943 yılının sonlarına doğru Kızılay'ın yardımları her zamankinden daha çok artarak, İstanbul'un fakir halkına umut olmaya devam etmişti. Bu tarihlerde yirmi bini geçkin sayıda fakir halka, yemek dağıtacak kapasiteye ulaşan Kızılay'a, vatandaşların da bağış yaptığını görmekteyiz. 195 bin lira civarında bağışta bulunan İstanbul halkı, fakir halkı destekleme konusunda

⁷¹ Tan, 13 Birinci Teşrin/Ekim 1943, s. 2.

⁷² Cumhuriyet, 31 Birinci Teşrin/Ekim 1942, s. 3.

⁷³ Tan, 10 Son Kânun/Ocak 1942, s. 2; Cumhuriyet; 14 İkinci Kânun/Ocak 1944, s. 2; Cumhuriyet, 22 Haziran 1942, s. 2.

⁷⁴ Tan 13 Şubat 1942, s. 2; Yeni Sabah, 2 Haziran 1942, s. 2; Cumhuriyet, 6 İkinci Teşrin/Kasım 1942, s.2; Cumhuriyet, 26 Temmuz 1943, s. 2; Tanin, 21 Birinci Teşrin/Ekim 1943, s. 3.

hükümeti yalnız bırakmamıştı. Bağışta bulunan bazı zengin İstanbullular ve müesseseler ise şunlardı; Sazmaş Mensucat Santral Şark Deri, Aker, Anadolu Sigorta, Karamürsel Mensucat, Dilber Kardeşler, Silahdarağa Mensucat, Reassurans İmar Bankası, Mithat Nemli, Abdi Fuad, Habib Edib Törehan 11 bin lira, Türkiye İş Bankası 30 bin lira, Emlak ve Eytam Bankası da 25 bin lira bağışta bulunmuşlardı. 1944 yılında ise bu bağış miktarları 450 bin liraya ulaşırken, İstanbul Ticaret Odası da 100 bin lira bağışta bulunacağını bildirmişti.⁷⁵

Yoksul halka yardım konusunda belediyenin de faaliyetleri bulunmaktaydı. Belediye, yoksul halka kömür dağıttığı gibi yardımlarını genişletme kararı da almıştı. Bunun için yoksullara, kâr almadan ucuz fiyatla yiyecek maddeleri satacak bir teşkilât kurmayı plânlamıştı. Bu işi Belediye Kooperatifi aracılığıyla yapmayı düşünen belediye, araştırmalara kooperatifin memurlarını da dâhil etmişti. Belediye Kooperatifi, yoksul halkın daha fazla bulunduğu bölgelerde birer satış yeri açacak ve buralarda maliyetine yiyecek satacaktı. Bunun yanı sıra fakir hastaların ilaç masrafları da belediyece üstlenilmişti.⁷⁶

Yapılan bu yardımlara rağmen bazı vatandaşların, bunlardan faydalanamadığı da bir gerçektir. Bunlardan biri olan, Galata Kuledibi'nde Küçük Hendek Apartmanında oturan ve yedi çocuk babası olan Nuri Bahşi; çocuklarını okutamadığından, okutmak bir yana onların karnını bile doyuramadığından bahsetmekteydi.⁷⁷

Geçinememe derdinden ve yardımlardan faydalanamayan sadece sıradan vatandaşlar değildi elbette. Bu kişilerin arasında önemli isimlerin de varlığı dikkat çekiciydi. Bu kişilerden olan Bebek İnşirah Sokak No. 41'de oturan Nazım Paşa'nın eşi Ayşe Behice Erentürk idi. Erentürk, İsmet İnönü'nün annesine bir mektup yazmak suretiyle, içinde bulunduğu maddi zorlukları açıklayarak kendisine yardım edilmesini rica etmişti. Dikkat çeken bir diğer kişi ise Milli Mücadele'nin simgesi olan Kara Fatma lâkaplı Fatma Savaşgan'dı. O sıralarda Kasımpaşa Gülhane Sokak No. 12'de ikâmet eden Savaşgan, altı torunuyla sefalet içinde yaşadığını belirterek yardım talep etmişti.⁷⁸

2.4. Yapılan Yardımların Niteliğinden Kaynaklanan Şikâyetler

1943 yılı, savaş yıllarının ekonomik anlamda en zor dönemi idi. Bu sebepten bu yıl içerisinde devletin, halka olan yardımları her zamankinden daha çok artmıştı. Fakat hükümetin bu yardımları, toplumun bir bölümünü kapsamamakta ve yapılan yardımlarda çıkan aksaklıklar halkın şikâyetine neden olmaktaydı. Yapılan yardımlardan faydalanamayan dar ve sabit gelirlili

⁷⁵ Cumhuriyet, 16 İkinci Teşrin/Kasım 1943, s. 1; Cumhuriyet, 24 İkinci Kânun/Ocak 1944, s. 2.

⁷⁶ Tan, 21 İlk Kanun/Aralık 1941, s. 2; Tanin, 25 Nisan 1944, s. 3.

⁷⁷ Tan, 30 Temmuz 1943, s. 2.

⁷⁸ BCA, 030.10.00.120.858.16; BCA, 030.10.00.120.858.12; BCA, 030.10.00.197.349.20.

insanların, dönem dönem gazetelere şikâyet mektupları yazdıklarını görmekteyiz. Örneğin; Akşam Gazetesi'ne "Vatman ve Biletçiler" başlığıyla haber olan bir şikâyet mektubuna rastlamaktayız. Mektupta; memurlara birer maaş ikramiye ile yardımda bulunulmasına rağmen Belediye Tramvay İdaresi çalışanlarının bu ikramiyeden faydalanamamakta oldukları ifade ediliyordu. İşlerinin çok zor olduğundan ve ihtiyaçlarından bahseden bu çalışanlar, kendilerine de ikramiye verilmesini istemekteydiler.⁷⁹

Tan Gazetesi ise bu konu hakkında "İkramiyeden İstifade Edemeyecekleri de Düşünelim" başlıklı haberinde; vazife konusunda devlet memuruyla diğer özel müesseselerdeki memurların bir farkının olmadığını ancak sıra ikramiye konusuna gelince, sadece devlet memurlarının faydalanmasını eleştiren bir haber yapmıştı. Buna göre yapılan ikramiyelerden yararlanamayan geniş bir kitle bulunmaktaydı.⁸⁰

Maaşlı kesimden olan emeklilerin ise durumu farklı değildi. Zira bunların bir kısmı aynı yardımlardan faydalanamamaktaydı. Emekli kimseler, yardımlardan faydalansalar bile hayat pahalılığı karşısında geçinememekteydiler. Maaşlarına belli oranda zam almalarına rağmen gazetelerde, bazı emekli vatandaşların şikâyetleri ve isteklerini anlatan mektuplar bulunmaktaydı. Bu mektuplardan birini kaleme alan, adresi ve ismi saklı tutulan bir vatandaş; altmış üç yaşında bir emekli olduğunu, var olan şartlarda geçinemediğini ve yaşlılıktan dolayı da başka bir işte çalışmadığını belirterek, kendisi gibi vatandaşların maaşlarından vergi kesilmemesini istemekteydi. Bir diğer mektup ise Beylerbeyi Küplüce'de oturan K. Başak imzasıyla Tan Gazetesi'nde yayınlanmıştı. Başak, emekli, dul ve yetimlere yapılan zamların çok yerinde bir karar olduğunu ancak bu zammın, kendi maaşlarına yansımadığını belirterek, emeklilerin maaşlarına da zam yapılması gerektiğinin altını çizmişti.⁸¹

Bir diğer şikâyet konusu ise aynı yardımların fiyatlarıydı. Aynı yardımlardan faydalanan kimseler, ihtiyaç duydukları maddeleri daha ucuza almak adına müracaat etseler de bazen bu fiyatlar, piyasa fiyatlarına denk gelmekteydi. Böyle bir durum, yapılan yardımların anlamsızlaşmasına neden oluyordu. Mahrukât Ofisi'nin dar gelirlilere verdiği kömür kuponları 14 kuruştı. İhtiyaç sahiplerinin bu kömürleri evlerine nakil etmeleri ise ayrıca 10 kuruşa mal olmaktaydı. Toplamda kömüre 24 kuruş ödeyen kimselerin, kömür yardımından faydalandıklarını söylemek elbette mümkün olamazdı. Hatta İstanbul'un bazı semtlerinde kömürün eve teslim fiyatı 13 kuruşken, yardım kömürlerinin 24 kuruşa mal olması gazetelerde de eleştirilere neden olmuştu.⁸²

⁷⁹ Akşam, 30 Eylül 1943, s. 2.

⁸⁰ Tan, 8 İlk Teşrin/Ekim 1943, s. 2.

⁸¹ Tan, 14 Haziran 1943, s. 2; Tan, 21 Haziran 1943, s. 2.

⁸² Burhan Felek, "Dar Gelirlilere Hükümet Yardımı", Cumhuriyet, 28 Ağustos 1943, s. 3.

Şikâyete konu olan sadece aynı yardımlar değildi elbet. Hükümetin, tüm halka yaptığı kahve, un, çay gibi ihtiyaç maddelerinin dağıtımında da oldukça şikâyetler vardı. Çünkü bir kesim bu ihtiyaç maddelerinin dağıtımından faydalanırken, bir kesim bu maddelere ulaşamamaktaydı. Fişler, kuponlar ya da karneler aracılığıyla yapılan bu dağıtımlardan faydalanamayan kimi vatandaşlar, gazeteler aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmaktaydılar. Bu vatandaşlardan biri olan Nişantaşı Şafak Sokak'ta oturan Kadri Kızılaltan, Cumhuriyet Gazetesi'ne bir mektup yazmak suretiyle dağıtılan kahve fişlerinin, kendi sokak sakinlerine verilmediğinden bahsetmekteydi. Kızılaltan, durumu birçok defa Beyoğlu Kaymakamlığı'na bildirdiğini ancak bir netice alamadığını belirterek, hakları olan kahve istihkaklarının neden verilmediğinin ilgili makamlar tarafından araştırılmasını istemektedir.⁸³

Bazı ihtiyaç maddelerinin dağıtımı işinde yaşanan bir diğer sorun, dağıtımlarda mahalli hususlara dikkat edilmemesiydi. Zira dağıtımı yapılan bir malın öncelikle nerelerde daha çok kullanıldığına dikkat edilmesi ve ona göre dağıtımı yapılması gerekmektedir. Ancak bu husus dikkate alınmadığından, dağıtımı yapılan malın mühim bir kısmı muhtekirler vasıtasıyla tekrardan büyük şehirlere yüksek fiyatlardan gönderilmektedir.⁸⁴

Maaş zamları, ikramiyeler ve aynı yardımlar savaş zamanında halkı desteklemek adına yapılan icraatlarken, bunların her üçünden de faydalanamayan bir cami imamının mektubu Tan Gazetesi'nin sütunlarında yayımlanmıştı. Kasımpaşa'da oturan imam, aldığı maaşın 23 lira 30 kuruş olduğunu, kendisiyle beraber dört nüfusa bakmak zorunda kaldığını ancak aldığı maaşın kuru ekmeği bile karşılamadığını belirtmişti. Bu vatandaş, kumaş ve ayakkabı gibi dağıtımlardan da faydalanamadıklarını, bu yüzden ya maaşlarına zam yapılması gerektiğini ya da başka bir işte de çalışabilmelerine müsaade edilmesi gerektiğini belirtmekteydi.⁸⁵

Yardımlardan istifade edemeyenler, sadece bu yardım faaliyetlerinin kapsamı dışında kalanlar değildi. Yapılan yardımlardan faydalanabilecek durumda olan bazı kimseler, yeterli özenin gösterilmemesi ve dağıtım işlerinin düzenli yapılmaması sonucu bu yardımlara ulaşamamaktaydı. Örneğin; sabit ve dar gelirli vatandaşlara dağıtılan ucuz sabunlardan, bazı vatandaşlar yararlanamamaktaydı. Eminönü Mal Müdürlüğü'nden maaş alan emekli ve dulların, Mısır Çarşısı'nın Ketenciler Kapısı civarında Servet Bakkaliye dükkânından sabun alabilecekleri duyurulmuştu. Ancak müracaat eden bazı kimseler, ihtiyaçlarını temin edemediklerini söylemekteydiler.⁸⁶

İhtiyaç maddelerinin, resmi tebliğ ile yapılan satış fiyatlarından farklı fiyatlara satılması şaşkınlık oluşturan bir durumdur. Yani insanlar, indirimli

⁸³ Cumhuriyet, 12 Birinci Teşrin/Ekim 1943, s. 3.

⁸⁴ Faik Ökte, a.g.e., s. 37.

⁸⁵ Tan, 18 Ağustos 1943, s. 2.

⁸⁶ Akşam, 4 Kânun-u Sâni/Ocak 1945, s. 3.

alacakları malları indirimli fiyatıyla alamamaktaydı. Resmi bir dairede mutemet olarak çalışan bir devlet memurunun, Tanin Gazetesi'ne gönderdiği bir mektup oldukça ilgi çekicidir. İstanbul Valiliği'nin gazetelerde ilân ettiği resmi bir tebliğe göre; sabit ve dar gelirli vatandaşlara şeker dağıtılacak, bu şekerler sabit gelirlilere 125 kuruştan verilirken, dar gelirlilere de 133 kuruştan verilecekti. Ancak elinde bordrosuyla satış yerine müracaat eden mutemet, şekerin kilosunun 125 kuruş değil 133 kuruştan satıldığını görünce gazeteye mektup yazarak durumu anlatmıştı. Resmi tebliğe rağmen memurlara şekerin 133 kuruştan satılması şikâyete sebep olmuş, durum gazete aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştu.⁸⁷

Kömür dağıtım yerlerinde oluşan kuyruklar da şikâyete neden olmaktaydı. Bu konuda bir hayli sıkıntı yaşandığını belirten Tan Gazetesi, kömürlerin kalitesizliğinin de altını çizmekteydi. Anadoluhisarı Göksu Deresi No 24'te oturan Cevat Özgüven adlı vatandaş, tam da bu konu hakkında bilgi vermekteydi. Özgüven, 13 Ağustos 1943'te parasını ödediği kömürleri, sırasının gelmemesinden dolayı 16 Eylül 1943'ten sonra bile alamadığından şikâyet etmekteydi. Fındıklı Molla Bayırı Rıza Bey Sokağı'nda oturan Y. Onur isimli vatandaş ise, kömür beyannamelerinin hakkıyla dağıtılmadığından yakınmaktaydı.⁸⁸

Görüldüğü üzere savaş yıllarında, hükümet tarafından yürütülen yardımlar, ekonomik koşullar doğrultusunda sabit ve dar gelirli olarak nitelendirilen bir kesime yapılmaktaydı. Özel sektörde çalışan memurlar, işçiler, köylüler yardım yapılan kesimin dışında bırakılmıştı. Her ne kadar yapılan yardımlar çeşitli şikâyetlere neden olsa da, yardımların dışında bırakılan kesim tarafından yapılan yorumlar, sabit ve dar gelirli kimselerin özellikle de memurların, hükümet tarafından korunduğu doğrultusunda olmuştu. Bu şekilde bir düşünce savaş boyunca süre gelmiş ve bir kesimin tepkisine neden olmuştu. O yıllarda şeker, kumaş, un gibi temel ihtiyaç maddelerine, halkın başka memurun başka bedel ödemesi halk ile memuru ikiye ayırmıştı.⁸⁹

Bu şartlar altında, halkın durumunun ne kadar içler acısı olduğuna dair bir haber Akşam Gazetesi sütunlarında yer almaktaydı. Habere göre; meyveler kurtlu ve kurtsuz olarak satılmaktaydı. Kurtlu meyveleri fakir kesim satın alırken; kaliteli, güzel meyveleri parası olan kimseler almaktaydı. Ülkede böyle bir kesimin varlığı ve bu kesimden bazı kimselerin, örneğin işçilerin ve hamalların yapılan yardımların dışında bırakılması yaygın bir şikâyete neden olmuştu. Diğer taraftan işçinin korunması, işsizlikle ilgili kurumlar, sosyal güvenlik ve yardımlar kısacası toplumsal tedbirler, 1946'ya kadar ihmal edilmişti. İşçi ve amele ücretleri,

⁸⁷ Tanin, 6 İkinci Kanun/Ocak 1944, s. 3; Tanin, 5 Nisan 1944, s. 3.

⁸⁸ Tan, 26 Haziran 1943, s. 2; Tan, 19 Eylül 1943, s. 2; Tan, 26 Eylül 1943, s. 2.

⁸⁹ Arslan Başer Kafaoğlu, Varlık Vergisi Gerçeği, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53; Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 23.

dönemin koşullarını karşılayamadığından halkın çoğunluğu ağır ekonomik koşullar altında kalmıştı.⁹⁰

Bütün görüşlerin doğruluk payının olduğunu söylemek mümkündür. Ancak dönemin ekonomik şartları altında özellikle büyük şehirlerde, memurların durumunun düşünülmesi kadar iyi olduğunu söylemek mümkün değildi. Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1944'te hazırladığı hayat pahalılığı endeksine göre fiyatlar dudak uçuklatacak oranlara çıkmıştı. Aşağıdaki tablo 1938'den 1944 senesine kadar yaşanan bazı ürünlerdeki fiyat artışlarını göstermektedir.⁹¹

Ekmek	% 198,5
Et	%403,1
Sebze	% 299,3
Fasulye	% 356,7
Sadeyağ	% 355,5
Zeytinyağı	% 453,5
Şeker	% 648,9
Pirinç	% 455,6
Yumurta	% 324
Patates	% 284,6
Peynir	% 300

Tablo 1. 1938 Yılına Göre 1944 Yılında Yaşanan Artış Oranları (%)

Rakamların da gösterdiği üzere İstanbul gibi büyük bir şehirde, geçinme meselesi o kadar da basit değildi.

Sonuç

1939-1945 yılları tüm dünyayı siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda derinden etkileyen, dönüştüren ve sonraki yıllarda da izleri kolay kolay kapanmayan bir zaman diliminin rakamsal ifadesiydi.

⁹⁰ Akşam, 25 Eylül 1943, s. 3; Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda..., s. 354; Kemâl Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 177.

⁹¹ Tanin, 2 Mayıs 1944, s. 3.

Üretici nüfus olarak tabir edilen erkek nüfusun askere alınmasıyla başlayan ekonomik problemler, savaşın devam eden yıllarında ticaret yollarının kapanması ve yanlış ekonomik tedbirlerin de uygulanmasıyla içinden çıkılmaz bir hâl almıştı. Öte taraftan mevcut durumdan istifade etmeye çalışan bir kesim tüccarın, piyasadan ihtiyaç maddelerini çekerek karaborsaya intikal ettirmesi piyasada mal kıtlığı yaşatmış ve böylece İstanbul gibi büyük şehirlerde iâşe sıkıntısı yaşanmaya başlamıştı.

Savaşın yarattığı böyle bir ortam, özellikle sabit ve dar gelirli olarak ifade edilen bir kesimi olumsuz yönden etkilerken, bir başka kesim ise haksız bir şekilde zenginleşmeye başlamıştı. Hükümet, hayat pahalılığı karşısında ezilen emekli, dul, yetim, memur gibi az gelirli vatandaşlara yardım etse de artan fiyatlar karşısında bu yardımların etkisi olmamıştı. Bu konuda çeşitli kişilerin şikâyet mektuplarından da anlaşıldığı üzere, halk temel ihtiyaç maddelerinin temini konusunda oldukça sıkıntı yaşamaktaydı. Diğer taraftan fazlaca zenginleşen bir kesimin varlığı ve gelir dağılımında yaşanan dengesizlik halkın öfkesine neden olmuştu. Gazetelere de yansıyan bu durum, özellikle tüccar kesiminin savaş yılları boyunca bir düşman gibi görülmesine neden olmuştu.

Hükümet fiyatları kontrol altına almak için büyük şehirlerde (İstanbul, Ankara, İzmir) Fiyat Murakabe Komisyonları kurmuştu. Komisyon, satış yerlerini memurları vasıtasıyla düzenli bir şekilde kontrol ederek fiyatları normal seviyelerde tutmaya çalışmıştı. Ancak tüccar, belirlenen fiyatlardan satış yapmamak ve kârını arttırmak için çeşitli hilelere başvurarak komisyonun kararlarını işlevsiz hale getirmişti.

Görüldüğü üzere savaşa katılmayan bir ülke olarak Türkiye, savaşın sadece silah boyutundan uzak kalmış ancak diğer bütün olumsuz etkilerinden kurtulamamıştı. Kısacası, II. Dünya Savaşı, savaşa katılmayan bir ülke olan Türkiye'nin nasıl ekonomik ve sosyal sorunlar yaşadığının kanıtıydı.

Kaynaklar

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 030.10.00.120.858.16.

BCA, 030.10.00.120.858.12.

BCA, 030.10.00.197.349.20.

BCA, 030.18.1.2.104.16.7.

BCA, 030.10.00.15.87.32.

BCA, 030.01.00.98.606.1.

BCA, 030.18.1.2.101.8.9.

BCA, 030.10.00.179.235.17.

BCA, 030.18.1.2.97.111.4.

BCA, 030.10.00.184.272.2.

BCA, 30.18.1.2.95.45.19.

BCA, 490.1.00.62.218.2.

BCA, 03.10.00.8.50.3.

BCA, 30.10.00.25.141.10.

BCA, 30.18.1.2.95.48.20.

BCA, 30.18.1.2.99.81.14.

Resmi Yayınlar

Ayn Tarihi

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

T.C. Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar ve Dergiler

Akşam

Cumhuriyet

İkdam

İktisadi Yürüyüş

İstanbul Ticaret Odası Mecmuası

Tan

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Ticari Birlik

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Kitap ve Makaleler

AVNİ, H., (24 Son Kânun/Ocak 1941). “İhtikârla Mücadele Niçin Müsbet Netice Vermedi?”, Tan.

AVNİ, H., (3 Haziran 1941). “İhtikârla Mücadele İçin Yeni Açılan Kurslarda Neler Öğretmeliyiz”, Tan.

AYDEMİR, Ş.S., (2000). *İkinci Adam 1938-1950*, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.

AYIŞIĞI, M., (1998). “İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul’da İhtikâr Meselesi”, Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 234-265.

BALCI, M., (2017). “*Varlık Vergisi ve Uygulamalarının Demokrat Parti'nin Seçim Çalışmalarında Kullanılması*”, The Journal Of Academic Social Science Studies, S 63, s. 373-381.

BORATAV, K., (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara.

CAVİT, S., (1 Temmuz 1941). “*Fiyat Murakabe Kursu*”, İktisadi Yürüyüş, C 4, S 38, s. 6-7.

FELEK, B., (2 Haziran 1942). “*Mahrukat Ofisi ve Bir Takım Mahrukat Tüccarları*”, Cumhuriyet.

FELEK, B., (28 Ağustos 1943). “*Dar Gelirli'lere Hükümet Yardımı*”, Cumhuriyet.

İNÇİ, İ., (2013). “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 50, s. 271-290.

KAFAOĞLU, A.B., (2005). *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

KARPAT, K., (2012). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul.

KESLER, S., (15 Haziran 1942). “*Mahrukat Ofisi Nasıl Çalışıyor?*”, Tan.

KESLER, S., (17 Haziran 1942). “*Ofis, Odun ve Kömürü Kaça Satabilecek?*”, Tan.

KOÇ, V., (1983). *Hayat Hikâyem*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.

KÖYMEN, N., (15 Ağustos 1942). “*Pahalılık ve İhtikârın Sebep ve Âmilleri Nelerdir?*”, Ticari Birlik Mecmuası, C 1, S 12, s. 14-15.

KUYUCAK, H.A., (15 Haziran 1940). “*Fiat Murakabesi*”, İktisadi Yürüyüş, C 2, S 13, s. 3-27.

MALKOÇ, E., ŞAHİN A., vd., (2006). “Kadıköy Halkevi Faaliyetleri (1935-1951)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, C 5, S 10, s. 105-165.

METİNSOY, M., (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul.

METİNSOY, M., (2016). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ORUZ, İ.H.-YIRCALI, S., (1944). *Türkiye'de Fiat Murakabesi Mevzuat ve Tatbikat*, Numune Matbaası, İstanbul.

ÖKTE, F., (1951). *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

ÖZKAN, M.S., - TEMİZER, A., (2009). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C 2, S 9, s. 319-325.

SÖNMEZ, Ş., (2011). “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 47, s. 599-629.

TEKELİ, İ. - İLKİN, S., (2014). *İktisadî Politikalarıyla Ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOKER, M., (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

US, A., (17 İkinci Teşrin/Kasım 1942). “Pahalılıkla Pahalılığa Karşı Mücadele”, Vakit.

WEİSBAND, E., (2002). *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Çev. Mehmet Ali Kayabağ-Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

www.tdk.gov.tr., Erişim: 13 Haziran 2018.

